

Lucie Jarkovská – Kateřina Lišková – Jana Obrovská – Adéla Souralová: Etnická rozmanitosť ve škole. Stejnost v různosti

Praha: Portál s.r.o. 2015, 256 s. ISBN 978-80-262-0792-4

Kým na Slovensku je výskum vzdelávania rozdelený na oblasť reformne, ľudskoprávne ladeného empirického výskumu (CVEK, SGI) a oblasť teoretického bádania (B. Pupala, P. Ondrejko), v Česku sa už objavilo niekoľko prác, v ktorých sa produktívne spája teoretický a sociálno-kritický rozmer. Patrí k nim aj kniha autorského tímu z Fakulty sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne, ktorá sa zaoberá vzdelávaním žiakov prisťahovalcov a žiakov z etnických menšín.

Teoretický a metodologický rámec výskumu predstavujú v prvej kapitole *Jana Obrovská* a *Lucie Jarkovská*. Je budovaný na základe dobrej znalosti koncepcií, ktoré sa zvyknú súhrnne označovať ako interpretatívna paradigma. Etnicita v tomto rámci vystupuje ako vzťahová kategória, ktorú aktéri tematizujú a „robia“ v každodenných školských interakciách a ktorá je „súčasťou procesov produkovania rovnakosti a inakosti, v ktorých sú konštruované a rekonštruované hranice medzi ľuďmi“.

Autorky vo viacerých kapitolách na etnografickom materiáli, ktorý získali počas dvojročného terénneho výskumu, ukazujú premenlivosť etnicity v každodennosti školského života, jej viazanosť na konkrétne situácie, prehovory a pozície jednotlivca v každodenných vzťahových zoskupeniach či jej zneviditeľňovanie a mobilizovateľnosť v určitých situáciách.

Kontext performácie etnických identít je v práci chápaný široko a zahŕňa aj organizačný a legislatívny rámec vzdelávania. Takýto komplexný prístup umožnil charakter uskutočneného výskumu, ktorý pokrýval niekoľko organizačných a interakčných rovín – od skúmania vzťahov vo vnútri etnicky rôznorodých kolektívov cez názory učiteľov až po makrosociálnu úroveň reprezentovanú vzdelávacími a integračnými politikami.

Výskum bol primárne zameraný na vzdelávanie detí migrantov, no časť kapitol analyzuje a porovnáva spôsoby, akými vzdelávacie inštitúcie, politiky a jednotliví aktéri pristupujú k deťom migrantov a k rómskym

deťom. Hneď druhá kapitola približuje pohľad učiteľov na vzdelávanie detí rôznej etnicity. Uskutočnené rozhovory s učiteľmi podľa autoriek potvrdzujú hypotézu, že učitelia v Čechách privykli na etnickú homogénnosť a nie sú pripravení na jej postupné miznutie. Učitelia odmietajú vidieť v etnicite kľúč k porozumeniu príčin problémov. V prípade detí migrantov nevnímajú etnicitu ako štruktúrnú charakteristiku a jazykové problémy považujú za jediný spôsob, akým môže iná národnosť intervenovať do vzdelávania. Deti migrantov podľa nich nie sú vystavené ťažším životným podmienkam a väčšej psychickej záťaži ako deti, ktoré sa narodili českým rodičom. Pohľad učiteľov na rómske deti je však podľa tohto výskumu odlišný. Kým v prípade detí prisťahovalcov učitelia nevidia rozdiel medzi vzdelávaním v etnicky homogénnych a etnicky heterogénnych triedach, v prípade Rómov etnicitu vnímajú ako faktor spôsobujúci problémy týchto žiakov a podieľajúci sa na formovaní vzťahov v triednom kolektíve.

Vysvetľovanie rómskej inakosti prostredníctvom „ich“ kultúry je podľa výskumu prevládajúcou diskurzívnou stratégiou vyučujúcich. V dotazníkovom zisťovaní na vybraných školách po celej ČR učitelia považovali integráciu rómskych detí do bežných tried základných škôl za „pedagogicky neefektívnu“ a uprednostňovali vzdelávanie rómskych detí v oddelených triedach bežných základných škôl. Začlenenie rómskych žiakov do tried s majoritnými žiakmi pripúšťali len v malom počte. Podľa názorov učiteľov už zoskupenie štyroch – piatich Rómov v triede vedie k vytváraniu akéhosi rómskeho ostrova s vlastnou kultúrou a znemožňuje integráciu. Druhá kapitola rozoberá aj školské integračné politiky a ukazuje, v čom sú nedotiahnuté, konfúzne či povrchné.

V tretej kapitole sa autorky zaoberajú dynamikou etnicky zmiešaných kolektívov a kontextami, v ktorých aktéri pracujú s kategóriou etnicity. Vďaka kombinácii klasických etnografických metód a inovatívnych participačných techník, konkrétne sociálnych hier zameraných na kolektívne riešenie úloh a generovanie situácií, v ktorých deti mali väčšiu možnosť iniciatívy a výberu kooperácií, ovplyvňovania svojho prostredia, ale aj vzoprenia sa požiadavkám a očakávaniam dospelých ako počas bežného vyučovania, autorky zozbierali bohatý materiál, na ktorom presvedčivo ukazujú, aké stratégie majú inojazyční spolužiaci k dispozícii a ako na ne reagujú majoritní spolužiaci. Jemná analýza pozorovaných interakcií ukazuje etnicitu ako fluidnú kategóriu, ktorá je obvykle ignorovaná, no po ruke vždy, ak sa má vysvetliť nejaké „čudné“ správanie menšinového žiaka. Vidíme, že aby deti migrantov mohli ašpirovať na členstvo

v majorite, musia sa zbaviť znakov, ktoré ich charakterizujú ako „iných“, a to predovšetkým nerozprávať sa medzi sebou jazykom, ktorým majoritní spolužiaci nerozumejú. Plná adaptácia a popretie vlastnej identity je jediná stratégia zaistujúca plnú integráciu a prijatie zo strany majoritných žiakov. Jazyk, jeho zvládnutie a prednostné používanie je pre majoritných žiakov hlavným ukazovateľom ochoty integrovať sa a prejavom priateľskosti k českým spolužiakom a českému prostrediu.

Výsledky dotazníkového zisťovania názorov učiteľov na vzdelávanie detí migrantov a etnických menšín spracúva v štvrtej kapitole *Petr Fučík*. Prinášajú ďalšiu podporu zisteniam kvalitatívneho výskumu a potvrdili sklon učiteľov rozdielne vysvetľovať príčiny školských ťažkostí detí z rodín prisťahovalcov a rómskych detí. Autor dáva zistenia o postojoch učiteľov do vzťahu s poznatkami o finančných a organizačných podmienkach českého vzdelávania a konštatuje, že „finančné a štrukturálne danosti robia z českého školstva stroj nastavený na štandardizovanú podobu „vstupného materiálu“, odchýlky komplikujú jeho finančne poddimenzovanú prevádzku“. (s. 105)

Piata a šiesta kapitola, ktorej autorkou je *Adela Souralová*, sa zaoberá vzdelaním v postimigračnom živote prvej a druhej generácie Vietnamcov v Českej republike. Autorka tu spracúva unikátny výskum postavený na rozhovoroch s dospelými vietnamskými deťmi, ktoré vyrástli v Čechách, ich rodičmi a niekdajšími českými pestúnkami. Kombinácia perspektív umožňuje plnokrvný obraz stretávania sa kultúrnych očakávaní vo výchove detí, ako aj reflexiu nezamýšľaných dôsledkov integračných stratégií. Autorka ukazuje nezamýšľané dôsledky „hlbokej ambivalencie medzi snahou poskytnúť deťom všetko, čo potrebujú na integráciu a súbežnou snahou o zachovanie vietnamskej identity“, ktorá je aj tu najviac spojená s ovládaním vietnamského jazyka.

Autorom siedmej kapitoly *Sociálny kontext vzdelávania detí migrantov* je *Petr Mareš*. Kapitola je rozčlenená do jedenástich častí a dotýka sa hlavných okruhov, o ktorých sa diskutuje v knihe – od všeobecných otázok migrácie v súčasnom svete, ako je migračný diskurz cez štatistické údaje o prítomnosti detí prisťahovalcov v českom školstve po rodinné stratégie a socializačné funkcie školy. Aj zistenia tejto kapitoly ukazujú, že prax zneviditeľňovania kultúrnej a etnickej iných detí je v českom školstve zdôvodňovaná občianskym princípom rovnakého prístupu ku všetkým a nevhodnosťou zdôrazňovania rozdielov.

Ôsma kapitola autoriek *Kateřiny Liškovej, Barbory Hubátkovej a Jany Obrovskéj* približuje procesy migrácie do Československa a na české územie v 20. storočí, ktoré vyústili do všeobecnej tendencie obyvateľov Čiech vnímať svoju krajinu ako etnicky homogénnu. *František Černín* a *Michaela Stejskalová* v deviatej kapitole rozoberajú vzdelávanie menšín a detí cudzincov v štátnych a regionálnych politikách Českej republiky. Kapitola prináša cenný komparatívny materiál pre výskum obdobných politík na Slovensku. Aj autori tejto kapitoly kriticky poukazujú na to, že integrácia cudzincov sa v týchto dokumentoch zužuje na otázku prekonania jazykovej bariéry. Odvolávanie sa na Johna Ogbu, známeho zdôrazňovaním vlastných inštrumentálnych a expresívnych odpovedí príslušníkov menšín na zdanlivo rovné očakávanie školského systému, zvyrazňuje autorkami kritizovaný deficit pozornosti voči rôznorodosti postavenia rôznych menšín v českej spoločnosti.

Kniha vychádza zo znalostí príbehov detí, rodičov, učiteľov a inštitúcií, ktoré majú pomáhať školskej integrácii. Autorky z nich skladajú svoj hlavný argument, že česká verejnosť a české inštitúcie pristupujú k cudzincom, prisťahovalcom a iným „iným“ naďalej s habituálnou predstavou o etnickej homogénnosti spoločnosti. V dôsledku toho prejavujú nedostatok vnímavosti a tolerancie voči ich predpokladanej inakosti. Vzdelávanie preto prebieha „jednorýchlostne“ – podľa odhadovaného štandardného tempa majoritných detí. Český vzdelávací systém je pripravený pracovať len s etnicky homogénnou triedou, v ktorej sú všetky deti schopné postupovať rovnakým tempom. Odlišnosť a pomalosť sa vníma ako pedagogický problém a problém pre súdržnosť triedneho kolektívu.

Konštatovania o stave českého školstva rovnako ako otázky otvorené v závere knihy sú rovnako relevantné pre výskum vzdelávania na Slovensku a samotné slovenské školstvo. Pozorný čitateľ si všimne, že český školský diskurz na rozdiel od slovenského nehovorí o špeciálnych výchovno-vzdelávacích potrebách, ale len o špeciálnych vzdelávacích potrebách. Otázka však je, či slovenská „komplexnejšia“ terminológia len nepredstiera komplexnejšiu starostlivosť o potreby takto zaradených žiakov.

Autorky opakovane poukazujú na to, že majoritní aktéri redukujú inakosť etnických menšín a problémy súvisiace s ich postavením len na jazyk. Zdroj predpokladanej a nerešpektovanej inakosti však neexplikujú, len samozrejme predpokladajú. Zdá sa, že v chápaní kultúry sa odklňajú od teoretických východísk knihy a sklňavajú k jej esencionalizovaniu, ku ktorému ich zväzda angažovaná multikultúrna pozícia. Táto teoretická

nekonzistentnosť však neznižuje kvalitu práce s bohatým materiálom pozorovania a význam zistení o komplikovanej situácii detí migrantov a rómskych detí v českom školstve. Tému odlišnej etnicity vo vzdelávacom systéme sa autorkám podarilo poňať komplexne ako v našich končinách málokomu.

Kniha je inšpiratívna aj pre čitateľov, ktorí sa nezaoberajú vzdelávaním. Vyjadruje sa totiž k problémom či dilemám, ktoré ležia v základoch demokratických spoločností. K nim patria zásady, ktorých súbežné zastávanie pedagógmi je podľa autoriek nekonzistentné a nezlučiteľné. Nezlučiteľná sa im javí zásada pristupovať ku všetkým deťom rovnako a zásada rešpektovať individualitu detí. Zlad'ovanie týchto kľúčových zásad je nesmierne náročná a permanentná úloha, no vôbec nie taká nemožná, ako sa to javí najmladšej bádateľskej generácii vedenej k jednorozmernému a prezieravému chápaniu rovnosti ako uniformnosti. Pochybovať o zlučiteľnosti úsilia o rovnosť a úctu k ľudskej individualite by totiž znamenalo vzdať sa princípov, ktoré sú základné pre demokratické spoločnosti prinajmenej od podpisu Všeobecnej deklarácie ľudských práv. Aj pre upozornenie na nevyhnutnosť znovu premýšľať o týchto princípoch sa táto kniha stáva cenným príspevkom a podnetom k ďalším sociologickým štúdiám a nielen v oblasti vzdelávania.

Zuzana Kusá
Sociologický ústav SAV, Bratislava